

Раздел 2. ЯЗЫК И СТИЛЬ СМИ

УДК 070.11:81'42

КАТЕГОРІЯ «ОБРАЗУ АВТОРА» ЯК ГУМАНІТАРНА УНІВЕРСАЛІЯ ПРОБЛЕМИ ОНТОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Бацман О.Л.

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

Категорія «образу автора» як гуманітарна універсалія розглядається в аспекті її онтологічної природи у зв'язку з розумінням журналістського дискурсу як синкретичного творчого феномену.

Ключові слова: журналістський дискурс, антропоцентрична парадигма, «образ автора», гуманітарна універсалія, мова/мовлення

Постановка проблеми. Суб'єктивний простір сучасного журналістського дискурсу визначається природою і законами суспільної комунікації в її публіцистичних, науково-аналітичних, художньо-есеїстичних формах. Він зумовлюється сутністю самого поняття «журналістський дискурс» як синкретичного феномену, що на рівні мовленнєвому поєднує у собі різні складові журналістської діяльності.

Система теоретичних концепцій і розумових презумпцій, методологічних напрямків у сучасному гуманітарному знанні формується в останні десятиліття ХХ століття навколо Людини в його різнопланових зв'язках із всеосяжним Буттям. Таке знання визначається як антропоцентрична парадигма, оскільки відношенням Людини до Світу визначаються форми пізнання цього світу як галузі наукового знання як форми його культурної, міфологічної, громадської організації, ідеології, духовної сутності, творчої інтенціональності й виразності. Тому Людина як творець інформації (автор) і Людина як споживач інформації (читач) є основними «силовими лініями» журналістського дискурсу.

Саме в дискурсивному просторі існує журналістська діяльність. Можна сказати, що дискурс – це спосіб, яким мова організує нашу свідомість і творить реальність на рівні соціальної, ідеологічної, духовно-культурної інфраструктури.

Поняття дискурсу є найбільш популярним і «робочим» у сучасних гуманітарних дослідженнях.

Т. ван Дейк пише, що поняття дискурсу так само розпливчато, як поняття мови, суспільства, ідеології. А такі найбільш розпливчасті поняття, що піддаються визначенню, стають найбільш популярними. «Дискурс» – одне з них.

Т. ван Дейк визначає дискурс у широкому сенсі як комплексну комунікативну подію. Дискурс у вузькому змісті, за визначенням Т. ван Дейка, це дискурс як текст або розмова, у самому загальному розумінні – це письмовий або мовний вербальний продукт комунікативної дії [5].

Акт уальності. В дослідженні різних філософсько-теоретичних спрямувань, присвячених дискурсивній проблематиці підкреслюється багатозначність феномену дискурсу у плані змісту і різноплановості вираження.

Визначаючи поняття журналістського дискурсу в контексті теоретичних зв'язків антропоцентричної парадигми сучасного гуманітарного знання, можна подати поняття суб'єктивного простору в його теоретичних складових – категорії діалогічності і категорії суб'єкту, що творить, тобто категорії «образу автора». При цьому має сенс розглядати категорію «образу автора» в сучасній гносеологічній тріаді: автор – «смерть автора» (Р. Барт [2, с. 384-391]) – інтертекстуальність у зв'язку з проблематикою дискурсивного аналізу на основі його оповідальної організації в її основних суб'єктних категоріях: автор – читач – точка зору.

Дані категорії визначають сучасну теоретико-методологічну ситуацію в гуманітарному знанні, що вивчає і описує текст і дискурс як результат і комунікативну подію.

Метастатит – розгляд категорії «образ автора».

«Образ автора» як феномен загальнофілологічний й – ширше – гуманітарно-естетичний «приховує» свою сутність у напівтерміні-напівобразі, що містить у собі синкретичну природу даної категорії, яка розмикається в різні форми суспільної свідомості й у різні теоретико-методологічні системи гуманітарного знання.

Сутність даної категорії в її різних іпостасях, що осмислюється сучасною наукою, так представляє «Стилістичний енциклопедичний словник російської мови»: «Образ автора» – 1) один із проявів глобальної категорії суб'єктності, що виражає твірний початок у різних видах діяльності, включаючи мовну (Пор. термін-аналог «суб'єкт твірний», уведений у науковий побут О.В. Падучевою. – А.Б.); 2) основна категорія текстотворення, поряд з образом адресата формуюча лінгвістичні й екстралінгвістичні фактори текстотворення; 3) художня категорія (очевидно, мається на увазі категорія поезики як художньої форми. – А.Б.), що формує єдність всіх елементів багаторівневої структури літературного твору; 4) образ творця, творця художнього тексту, що виникає у свідомості читача в результаті його пізнавальної діяльності» [8, с. 253].

Але словникова констатація не може представити дискурсивну природу даної категорії, тобто план її наукового розуміння, онтологію, її функціонування, особливості її опису.

Очевидно, асоціації, викликані словом «образ», породили в спеціальній літературі опозицію «реальний образ – образ автора», що теоретично осмислюється, звичайно, з урахуванням специфіки тієї реальності (чи матеріальної, духовної, ідеологічної, художньої), у якій «образ автора» втілюється тим або іншим чином. При цьому важливо не сполучати в одній площині понять різних рівнів: особистості автора як феномена життя реального і її відбиття, що абстрагує собою певні ідеальні сутності [6].

Теоретичний зміст проблеми полягає в характері взаємозв'язку первинного (автора) і вторинного (його відбиття) у його утворі. І парадокс її, якщо визначати його у вираженнях Бахтіна, полягає в тому, що автор, який створює, не може бути створений у тій сфері, у якій він сам є творцем, а «творця ми бачимо тільки в його утворі, але ніяк не поза його» [1, с. 363].

Автор не може бути створений як образ, одночасно адекватний собі й поміщений нарівні з іншими в іншу (стосовно оригіналу) систему існування. Тому що й сутність його й форма іншого рівня абстрагування. Образу як такого немає. Внутрішня форма цього напівтерміна-напівобразу спотворює істоту. У добутку його не можна представити в об'ємних, просторово-тимчасових параметрах, у яких визначаються «живі» люди, як не налаштовують нас на це асоціації, породжувані словом «образ». Звичайно, особливий випадок становлять «типи й види образу автора в особі Я» [3, с. 193], коли він як би має цілком реальну людську визначеність, хоча й тут не обмежується нею як формою існування.

І змістовна сутність його й форма – «аморфні». Про своєрідну аморфність «образу автора» можна говорити в тім плані, що він всюдисущий: він визначає й зміст й естетичну організацію цього змісту. Скоріше можна говорити про функції автора або про функції авторської свідомості. Але, проте, починаючи з початку ХХ століття, говорять саме про «образ автора».

Прийнято розрізняти літературознавчу й лінгвістичну іпостасі «образу автора», зв'язуючи першу із втіленням авторської свідомості в розмаїтості його рухів у вигляді певної художньої концепції, а другу – зі способами мовного втілення даної концепції.

Але способи аналізу цих іпостасей спрямовані скоріше у бік монізму, чим диференціації. У цьому плані навряд чи можна говорити про опозиції Бахтін / Виноградов (як основоположників дуалістичного розуміння цієї проблеми в російській філологічній науці), тому що споконвічною посилкою, що визначає їхні концепції «образу автора», є осмислення авторської самосвідомості, способів і форм переломлення цієї самосвідомості в художньому тексті. У руслі цього принципу йде аналіз внутрішньої діалогічності й полемічності самосвідомості, діалогічності слова в Бахтіна й аналіз «образу автора» як мовної структури, «об'єднуючої всі якості й особливості стилю художнього твору: розподіл світла й тіні за допомогою виразних засобів, перехід від одного стилю викладу до іншого, переливи й сполучення словесних фарб, характер оцінок, виражених за допомогою підбора й зміни фраз, своєрідності синтаксичного руху» у Виноградова [4, с. 155].

В.В. Виноградов закликав шукати в художньому творі принципи й закони словесно-художньої побудови «образу автора» оскільки ці принципи формують ідіостиль, матеріалізуючись у ньому у всіляких (не тільки мовних) формах. Будучи конституюючими на рівні ідіостилу, вони, у свою чергу, визначаються законами літературної форми. Таким чином, дана категорія різносутнісна: вона й принцип і матеріальність, і незалежна й підпорядкована.

У будь-якому випадку нам здається, що функціонально-прагматичний план використання категорії «образу автора» зачіпає тільки її зовнішній, поверхневий рівень, що проявляється в тому або іншому мовному вираженні.

Лінгвістична сутність категорії «образу автора» як об'єкт вивчення «не дасться» нам у своїй цілості. Тому її аналіз із необхідністю здобуває різноаспектний характер.

З погляду гносеології, дана категорія різносутнісна: вона й конструктивний принцип організації мовного акту – висловлення – тексту, функція, породжувана потребою спілкування, і реальний об'єкт, реальний мовний матеріал, у якому дана функція матеріалізується, завдяки тому, що матеріальна сторона мови через свою варіативність має у своєму розпорядженні можливість формування одиниць мови.

Дана категорія може розглядатися як сутнісний феномен різних рівнів абстрагування. У зв'язку із цим можна згадати думку Ф. де Соссюра: «...дивна й разюча властивість мови полягає в тому, що ми не бачимо в ній безпосередньо даних і помітних із самого початку (конкретних) сутностей, тим часом як у їхньому існуванні засумніватися неможливо, точно так само, як не можна засумніватися в тому, що мова утворена їхнім функціонуванням. Це і є, безсумнівно, та риса, що відрізняє мову від всіх інших семіологічних систем» [7, с. 139].

Рівні абстрагування категорії «образу автора» як сутнісного феномена визначені соціально-комунікативною природою її. Наше трактування співзвучне «інтерпсихологічному» розумінню мови, коли мова розглядається як механізм двох індивідів, з яких один – центр мовлення. Мовлення завжди егоцентричне, у якості ж екзоцентру (зовнішнього центра) мовлення виступає слухач.

Відповідно до спрямованості дії даної категорії ми будемо розрізняти в ній два рівні: 1) Рівень глибинний, на якому вона забезпечує розуміння шляхом ідентифікації сприйманого з мовним досвідом індивіда (звичайно, на тлі соціально-культурної ситуації). Ця спрямованість на розуміння контролюється у свідомості залежно від функціональної спрямованості мовного акту. Чим складніше, глибинніше завдання висловлення, тим усвідомленіше контроль, складніше механізм його існування. 2) Рівень висловлення або тексту, на якому «образ автора» виступає як композиційно-ідеологічний і композиційно-естетичний принцип організації словесної форми.

І на рівні розуміння, і на рівні відтворення «працюють» (тільки із протилежною спрямованістю) всі «механізми» даної категорії. Визначення цих «механізмів» ґрунтується в онтології даної категорії. Онтологічний розгляд категорії «образу автора», мабуть, може бути плідним у плані дихотомії мови / мовлення, оскільки такий підхід дозволяє інтерпретувати двоїсту сутність даної категорії, що репрезентує й мовну потенцію й мовну актуалізацію.

Категорію «образу автора» можна представити як споконвічний конструктивний принцип мовної сутності, що діалектично співвідносить із собою дихотомічні властивості: мова як психічна (із часів Г. Штейнталя й О.О. Потебні), а пізніше (І.О. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр) і соціальне конститується у свідомості соціальної особистості, існує в цій свідомості як якась модель і реалізується в конкретному мовному акті-процесі.

Дана категорія в мові «як система знаків, що виражають ідеї» (вираження Ф. де Соссюра) – це елемент, що абстрагує собою ідею творчості. Розглядаючи питання з позицій онтології, ми виходимо з того, що творчий план закладений у

мові, по-перше, уже тому, що мова – це система знаків особливої семіологічної природи, що володіють необмеженою практичною мінливістю. А ця здатність мовної системи змінюватися й зростати безмежно, відповідно до екстралінгвістичної необхідності реалізується так чи інакше через носія мови, творчу мовну індивідуальність. По-друге, умови взаємозв'язку знаків у межах системи – воля вибору, комбінацій, творчі за своїм характером, що розмикаються в індивідуальний мовний досвід, є конструктивним елементом системи мови. Звичайно, мова при цьому розуміється не тільки як статичне явище, що містить у собі інвентар – слова, фонемні типи наголосів і т.п.; але і як динамічна наявність, що припускає, таких елементів, як правила породження й функціонування мовного матеріалу.

Таким чином, елементи «волі» й «можливості» закладені в мовній системі, але конкретну виразність й закріпленість здобувають в індивідуальній мовній практиці й в індивідуальному мовному досвіді.

Дана категорія репрезентує творчий початок й у процесі мовлення. Вона іманентно присутня в процесі говоріння й проявляється, «матеріалізується» на різних рівнях – від фонетичного (індивідуальне проголошення) до значеннєвого. На цьому етапі мовної дійсності відбувається реалізація мовної потенції, визначена й психофізично й соціально індивідом.

Залежно від ситуації творчий початок, визначений властивостями мовної системи, реалізується по-різному: він може виражатися в певній естетичній реальності (найчастіше в художньому мовленні), але може мати й нульову виразність (наприклад, у діловій мові й в інших функціонально регламентованих мовних сферах).

Така подвійність «образу автора» як лінгвістичного об'єкта не дивна, тому що вона відбиває спосіб існування мовних одиниць, які до реалізації в мовних актах існують у пам'яті латентно, існують як потенція.

І ми дійдемо висновку, що спосіб існування даної категорії укладений у механізмі перекладу можливостей мови в мовлення.

Висновок. Таким чином, зміст категорії «образ автора» глибше її метафоричної назви, за своєю природою – це загальномовна категорія, що уособлює принцип антропоцентризму в мові як відтворюючої й сприймаючої свідомості індивіда. Інша справа, що «працює» вона у творчих мовних сферах.

Тому вивчення цієї категорії можливо й необхідно на всіх мовних рівнях.

Список літератури

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986.
2. Барт Р. Смерть автора // Избранные работы. Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Виноградов В.В. О теории художественной речи. – М.: Высш. шк., 1971.
4. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: ГИХЛ, 1959.
5. Дейк Т. ван. К определению дискурса. – <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm> (9 червня 2008).
6. Микитів Г., Савчич Л. Експлікація образу автора в сучасному медіатексті // Стиль і текст, 2006. – Вип. 7.

7. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
8. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М.: Флинта: Наука, 2003.

Бацман А.Л. Категория «образа автора» как гуманитарная универсалия проблемы онтологии в контексте журналистского дискурса

Категория «образа автора» как гуманитарная универсалия рассматривается в аспекте ее онтологической природы в связи с пониманием журналистского дискурса как синкретического творческого феномена.

Ключевые слова: журналистский дискурс, антропоцентрическая парадигма, «образ автора», гуманитарная универсалия, язык/речь

Васман А.Л. The category of the author's image as a humanitarian universal of the ontological problem within the context of the journalistic discourse

The category of the author's image as a humanitarian universal is approached in terms of its ontological nature with the journalistic discourse as a syncretic creative phenomenon taken into consideration.

Key words: journalistic discourse, anthropocentric paradigm, "author's image", humanitarian universal, language/speech/

Пост ушла до редакції 14.08.2008 р.